

War I in the Right-Bank Ukraine and representativeness of sources of scientific problems.

Key words: *legislation, circular resolution, foundations, community organizations, political parties, newspapers, memoirs.*

Отримано: 11.11.2014

УДК 930.1«16»

С. А. Копилов

ДАЛМАТСЬКИЙ ГУМАНІСТ ПРО ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКУ ВІЙНУ 1620—1621 рр.

На середину XVI ст. Османська імперія досягла апогею своєї політично-воєнної експансії. Турецька небезпека країнам Європи непокоїла як їх володарів, так і багатьох гуманістів. На межі XVI–XVII ст. Австрійська імперія, Річ Посполита, Венеція і Ватикан ініціювали відродження антиосманської міждержавної ліги, що базувалася на спільній ідеї оборони від експансії Османів. До війни християнських країн з турками залучилася також Україна, яку в Європі репрезентувало козацтво, що постійно проводило напади на володіння Османів.

У вересні 1620 р. багатотисячне турецько-татарське військо вицент розбили польську армію під Цецорою, після чого султан Осман II розпочав підготовку до походу проти Польщі. Занепокоєний польський король Сигізмунд III Ваза покликав на поміч українських козаків, і в червні 1621 р. козацька рада вирішила об'єднатися з польсько-литовською армією для спільної боротьби проти турків. Битва під Хотином, перемогу в якій здобули польсько-литовсько-українські сили, стала заключним етапом польсько-турецької війни і була однією з найбільших і найважливіших за наслідками битв XVII ст. Битва мала широкий відгос в Речі Посполитій та в інших європейських країнах.

Перемозі польсько-українського війська над турецькою армією в битві під Хотином у 1621 р. присвятив поему «Осман» дубровницький поет-гуманіст Іван Гундулич. Він був переконаний, що поразка турків під Хотином у 1621 р. надала європейським народам переконаний доказ важливості досягнення єдності для успішної боротьби проти спільного ворога, збереження національної свободи і незалежності. Поему пронизує ідея єдності слов'янських народів перед обличчям турецької експансії, а ідеалізований образ рідного Дубровника, затиснутого «поміж Левом і Драконом» став символом волі й незалежності.

Ключові слова: Іван Гундулич, османи, слов'янські народи, польсько-турецька війна, козацьке військо, Хотинська битва.

Однією з найгостріших проблем зовнішньополітичного життя Європи в XVI й на початку XVII ст. було запобігання османській агресії, що загрожувала розвитку європейської цивілізації. На Балканах турки ліквідували останні візантійські володіння та підкорили Болгарію й Сербію, захопивши 1521 р. Белград. У 1526 р. вони вщент розгромили об'єднані угорсько-хорватські війська в битві при Мохачі, прорвавши найбільш серйозну лінію оборони

європейців. Ця перемога дозволила їм установити контроль над майже усією територією Угорщини, а 1529 р. уперше взяти в облогу Відень. І хоча агресори не захопили його, вони підкорили Боснію, навернувши згодом в іслам тутешніх християн. Водночас Османська імперія «нависла» над державами Апеннінського півострова, поступово поширюючи воєнні дії на все Середземномор'я. Не менш вражаючими були її військові успіхи в мусульманських областях Азії та Африки.

На середину XVI ст. Османська імперія досягла апогею своєї політично-воєнної експансії: територіально вона майже повністю зрівнялася з Візантією часів Юстиніана. Європейці, яким довелося спостерігати османську державну систему цього часу, відчували змішане почуття цікавості, подиву і відрази. Її соціальна мобільність переважала все, що було відомо на Заході, спосіб управління викликав неприязнь, а військова потуга – страх. Зокрема, фламандський гуманіст й імперський посланець у Константинополі Гіслен де Бусбек писав в 1560 р.: «На їх боці ресурси могутньої імперії... досвід і практика військових дій... звичка перемагати, витривалість до томи, єдність, порядок, дисципліна, невибагливість і пильність. З нашого боку – злиденність народу, розкіш для обраних... надломлений дух, нестача стійкості й виучки [...] Чи можемо ми мати сумніви в тому, яким буде результат?» [1, р.112]. Навіть після невдалої облоги турецьким флотом Мальти (1565 р.) і його поразки в битві при Лепанто (1571 р.) від об'єднаного флоту іспанських, венеціанських і папських союзників агресивність і могутність імперії аж ніяк не зменшились.

Турецька небезпека країнам Європи непокоїла не лише володарів держав, але й багатьох гуманістів європейського Відродження: Е. Сільвей і М. Боярдо, С. Брант і У. фон Гуттен, М. Сервантес і А. Камоенс, С. Оріховський і багато інших мислителів виступали поборниками ідеї організації відсічі туркам (бібліографія творів європейських авторів XVI ст. антитурецького спрямування нараховує близько 2,5 тис. позицій [2]). Зокрема, один з них, український письменник С. Оріховський в 40-х рр. XVI ст. жорстко критикував політичний курс правлячої польсько-литовської еліти, яка не поспішала захищати підвладні їм «руські землі». У двох промовах «Про турецьку загрозу», звернених до польського короля Сигізмунда I Старого (видані в Кракові в 1543 і 1544 рр.), він наголошував на доцільності спільної оборони європейських країн від експансії Османів. «Отож всі наші люди нині, до якого б стану не належали, постійно вимагають у тебе цієї війни, тебе просять, тебе благають і молять. Не дай ганебно загинути від турка. Ні на що інше, лише на зброю останню надію порятунку цієї держави покладай, – писав С. Оріховський, – [...] Ти можеш покладатися у турецькій війні на підтримку численних королів і народів. Крім того, тобі допоможуть всі, не лише сусідні, але і ті, яких фортуна цієї держави робить тобі частково союзниками, частково причетними і необхідними» [3, с.101, 107]. Але Сигізмунд I, як і його наступники – Сигізмунд II Август, Стефан

Баторій, за підтримки більшості магнатської верхівки, не поспішали вступити в двобій з могутнім ворогом.

На межі XVI–XVII ст. Австрійська імперія, Річ Посполита, Венеція і Ватикан стали ініціаторами відродження антиосманської міждержавної ліги, що базувалася на спільній ідеї оборони від експансії Османів. До війни християнських країн з турками залучилася також і Україна, яку в Європі репрезентувала її військово-рицарська корпорація – козацтво, що постійно проводила нападати на володіння Османів. Проблема українського козацтва стає чи не головною темою відносин між Стамбулом і Варшавою, змусивши султана в березні 1617 р. знову писати до польського короля, що «свавілля козацьке бере свій початок з Польщі» [4, с.62]. А 23 вересня цього ж року великий коронний гетьман Речі Посполитої С. Жолкевський уклав з бейлербеєм боснійським Іскандер-пашою Бушівський мирний договір про взаємний ненапад, що гарантував безпеку від татарських набігів, з одного боку, та від козацьких – з другого [5, с.188-189]. Проте воєнні експедиції козацтва продовжували турбувати турецький уряд. Проблема його «заспокоєння» стала, як вважає сучасний український дослідник Т. Чухліб, «однією з причин т. зв. Хотинської війни між двома державами» [4, с.63].

Вже у вересні 1620 р. багатотисячне турецько-татарське військо вщент розбило польську армію на чолі з коронним гетьманом С. Жолкевським під Цецорою, після чого турецький султан Осман II розпочав підготовку до походу проти Польщі. Занепокоєний польський король Сигізмунд III Ваза шукав вихід із скрутного становища – неодноразово звертався по військову допомогу до європейських монархів, котрі ігнорували його прохання. Тоді він змушений був покликати на поміч українських козаків, і в червні 1621 р. козацька рада вирішила об'єднатися з польсько-литовською армією для спільної боротьби проти турків. До місця вирішальної битви з майже 150-тисячним турецьким військом прибула більш ніж 40-тисячна козацька армія, яку очолював гетьман Війська Запорозького Яків Бородавка, а пізніше Петро Конашевич-Сагайдачний [6, с.58-59].

Битва під Хотином, що розпочалася 2 вересня і стала заключним етапом польсько-турецької війни 1620–1621 р., була однією з найбільших і найважливіших за наслідками битв XVII ст. Воєнні дії набули затяжного позиційного характеру і лише 28 числа відбулося вирішальне бойовисько, в якому перемогу здобули польсько-литовсько-українські сили. Вирішальну роль в цих подіях, як промовляють численні польські, турецькі й західноєвропейські джерела [7; 8; 9], відіграло українське військо, успішні дії якого змусили султана укласти мирний договір з Річчю Посполитою. Одна із тогочасних хронік так засвідчила велику роль українських козаків у цих подіях: «Ці козаки кожного благословенного дня стикалися з невірними і давали їм битву, перемагали їх і не допустили знищення поляків; якби не було козаків, Бог один знає, поляки були б переможені протягом 3–4 днів [...]» [9, с.75].

Розгром турецької армії прискорив початок переговорів, і вже 9 жовтня 1621 р. у таборі поблизу Хотина С. Журавинський і Я. Собеський від імені польського короля Сигізмунда III підписали з верховним візиром Ділавер-пашею мирний договір [10, с.189-191].

Хотинська битва розвіяла міф про непереможність Османів і стала першою великою поразкою турецької армії на суходолі, рівною за масштабами і значенням поразці турецького флоту в битві при Лепанто. До найважливіших наслідків цієї події слід віднести: по-перше, відмову Османа II та його наступників, принаймні до 1672 р., від планів подальших геополітичних зазіхань у регіоні Південно-Східній Європи; по-друге, перехід Туреччини до оборонної боротьби за збереження тут своєї присутності.

По-третє, сприятливий у цілому для християнського світу результат польсько-турецької війни 1620–1621 рр., який мав також позитивне значення для розвитку української політичної свідомості. Цілковиту рацію мав видатний український поет та історик І. Франко, відзначаючи «сильне пробудження в широких народних масах» почуттів народної самосвідомості «під впливом частих героїчних козацьких походів у Крим, Малу Азію, Варну, Стамбул і т.п. з метою боротьби з турками і татарами і звільнення християнських полонених, під впливом таких героїчних вчинків, як Хотинська війна 1621 р.» [11, с.714-715].

По-четверте, широкий відгосл Хотинської кампанії в Речі Посполитій та в інших європейських країнах. Уже з 1621 р. у Польщі з'являється перша література про Хотинську війну: в списках розповсюджувалися щоденники її учасників, польських шляхтичів – Я. Собеського, С. Любомирського, П. Збігневського та ін.; деякі з цих творів були перекладені з латини на інші європейські мови, а невдовзі з'явилися хроніки польських авторів, повністю чи частково присвячені цій війні [12, с.180-181]. Помітний резонанс Хотинська війна отримала в інших європейських країнах, насамперед тих, що потенційно могли стати жертвами турецької агресії. Так, події польсько-турецької війни 1620–1621 рр. стали головною темою історичної поеми «Осман» дубровницького поета Івана Гундулича (1589–1638), який поправу входить до числа великих слов'янських гуманістів, творчість яких знаменувала завершальну стадію загальноєвропейського Відродження. Цей поетичний твір вже неодноразово привертав увагу дослідників [13; 14; 15, с.170, 176, 262; 16].

Сучасник Дж. Бруно, Г. Галілея, Т. Кампанелли та Ф. Бекона, Гундулич народився в аристократичній родині відомого далматського історика Фроана Гундулича. Його мала батьківщина – місто-республіка Дубровник – не була захоплена Османами й стала одним із осередків культури слов'янського Відродження. Як і інші далматські міста, воно славилось своїми вченими і літераторами, твори яких, як і продукція місцевих друкарень, були широко відомі далеко за межами півдня Європи. За спостереженням І. Голєніщева-Кутузова, «тісні і постійні зв'язки з Заходом, близькість до центрів італійського гуманізму і європейської осві-

ченості, з одного боку, довколишня слов'янська стихія – з другого, сприяла високому підйому культури в Далмації в XV–XVI ст.» [17, с.56]. Водночас запекла національно-визвольна боротьба слов'янських народів Балканського півострова проти турецької експансії наклала відбиток на характер їх Ренесансу та зумовила особливе звучання антитурецьких мотивів у творчості далматських поетів: на відміну від західноєвропейських гуманістів, які здалеку споглядали за протистоянням двох цивілізацій (європейської й османської), південні слов'яни одночасно були їх свідками, учасниками і жертвами.

У своїй творчості гуманісти намагалися наслідувати античних авторів, зокрема, запозичили у Цицерона тезу про те, що історик повинен прагнути шукати і висловлювати правду (хоча самі не завжди дотримувалися цього правила). Вони турбувалися, насамперед, про те, щоб історія допомагала увічнити ті події і чесноти діючих осіб, які цінувалися як доблесть, гідна наслідування. Досягненню цього повинна була максимально сприяти й форма оповідання. Безсумнівним був вплив античних авторів і на вибір тематики: головними об'єктами інтересу ставали зовнішня політика та війни з докладним описом битв. Тож антиосманська тема завжди особливо гостро звучала в творчості дубровницьких поетів і, зокрема, на увесь голос прозвучала в поемі Гундуліча «Осман», написаній під враженням перемоги польсько-українського війська над турецьким військом під стінами Хотинської фортеці.

Естетичною основою твору стали традиції гуманістичної літератури, що поєдналися з елементами народної творчості, а його політичною платформою – ідеї патріотизму, національно-визвольної боротьби слов'янських народів проти османської експансії. Поема «Осман» складається з 20 пісень (близько 12 тисяч віршованих рядків), дві з яких – XIV і XV – відсутні (найімовірніше, були вилучені владою, що, побоюючись небажаної реакції з боку турків, заборонила друкувати поему через її антиосманську спрямованість). Текст цих пісень був дописаний одним із нащадків автора поеми П. Соркочевичем, а ще пізніше – І. Мажураничем. Уперше ж поема «Оман» побачила світ 1826 р. в Дубровнику, а до того ходила в численних списках (близько 80), що засвідчило її чималу популярність. На жаль, крім окремих фрагментів, українською мовою вона не перекладалася [18, с.186-189; 19, с.10-14], хоч згадки в ній про Україну, козацьке військо, волинян, загони подолян, київські роти є непоодинокими.

Не вдаючись до аналізу поетичних якостей твору, дозволимо висловити кілька міркувань оціночного характеру. По-перше, у своїй композиційній побудові поема характеризувалася багатоплановістю, у ній натрапляємо на багато реальних і окремих вигаданих історичних персонажів; події переносяться з ратних полів під Хотином до Царграду, з володінь молдавського воєводи до Греції і Дубровника, а сучасність поєднується з ретроспективним зображенням минулого, з думками про майбутнє. Такий підхід дозволив автору досить точно відтворити міждержавні відносини

в Європі на зламі пізнього середньовіччя і раннього нового часу, й, зрештою, глибоко зобразити головну сюжетну лінію твору – похід турецького війська султана Османа II проти Речі Посполитої, кульмінацією якого стала Хотинська битва.

По-друге, поему пронизує ідея єдності слов'янських народів перед обличчям турецької експансії. А ідеалізований образ рідного міста, затиснутого «поміж Левом і Драконом» (між Венецією і Туреччиною, що повсякчасно загрожували незалежності Дубровника – С.К.), стає символом волі та незалежності:

«Дубровчани, бережіться
Бо піду на вас війною
І караюча десниця
Вас дістане за стіною.
Та Дубровник, миром славний,
ствердив про свободу знову,
бо відкинув гнів державний –
він завжди господар слову.
Гордий цар діждавсь одвіта
І по тім сказав єдине:
«Будеш жити многі літа,
о Дубровнику, гордине!»
Так Дубровник і донині
поміж Левом і Драконом,
вірність, мир – його святині –
поважаються законом.
Так живи в віках щасливий,
будь завжди у мирі й згоді,
о Дубровнику мій білий,
людям, небу – всім в нагоді!» [19, с.10-11].

Отже, поет закликав до об'єднання всіх слов'янських народів для відсічі турецькому дракону й нагадував, що їх надії на допомогу правлячих європейських династій не виправдалися. Тож у новій війні з Османами Річ Посполита могла лише розраховувати на обіцяну допомогу «двох християнських тронів» (австрійського кесаря й іспанського короля – С.К.). Утім, ця підтримка, на його думку, дорого коштувала б Сигізмунду III, який «за собою утримати державу навряд чи б зміг», а нові «покровителі» польської Корони спрямували б її військо в першу ж згубну битву, в якій воно було б знищене, бо «навряд чи чужинським юнакам потрібно підтримувати твою (Сигізмунд III) державу?» (XI, 697-704. Тут і далі римською цифрою вказується номер пісні, арабською – вірша поеми «Осман» у нашому перекладі – С.К.). Тому звернення по допомогу до чужої сили завдало б слов'янам «лише одних бід». Поет попереджав, що прибуття іноземців неминуче призведе до пограбування держави: «Людина розумна знає, що з державою трапиться, якщо він в країну закликає, їй на поміч, сильних битися» (XI, 737).

Разом з тим, автор поеми висловлював щире співчуття іншим європейським народам, які, в силу обставин, опинилися під османським ярмом:

«Хто ще візьме в оборону
Боснію, Герцеговину?
Та й угорську хто корону
Порятує від загину?

Там, між пащею Дракона
Й пазурами Лева злого,
Всіх слов'ян лежать кордони
Біля володіння твого.

Всі сусіди знемагають
У ярмі тяжкої долі –
Вольності вони не мають,
Що у тебе на престоли» [18, с.187].

По-третє, при висвітленні подій польсько-турецької війни 1620–1621 рр. Гундулич намагався бути послідовним і об'єктивним оповідачем. Зокрема, він демонстрував добру поінформованість щодо геополітичної ситуації в регіоні Центрально-Східної Європи на початку XVII ст., коли після неодноразових безуспішних звернень польського короля Сигізмунда III до європейських монархів, він змушений був покликати на допомогу українських козаків. Доцільність їх участі у війні, що розгорталась, йому підказала «сиза птиця», що асоціюється з досвідченими, сивими радцями польського короля:

«Ще відправ, як зйдуть зорі,
Сагайдачного походом:
кораблі турецькі в морі
знищить він одним заходом.

З козаками візьме раду,
як на чайках долетіти
до самого Царєграду,
скарби турків захопити.

Він і далі з козаками
зможе шлях собі пробити
і Корецького із ями,
що під вежею, звільнити» [19, с.11].

Водночас поет якомога точно передав атмосферу передня військових подій:

«Полетів орел північний
розгорнувши білі крила,
за Дунай, де ворог вічний,
де зійшла Дракона сила.

Стрів орел в Мазовськiм полі
мужніх русів з дива-криці,
закріпився на Подоллі
проти мурів Камениці.

Знов летів у ті країни,
де Дністер тече глибокий,
кинув погляд свій орлиний
з вишини на степ широкий.

[...] перейшов Дунай з військами
цар Осман, чекає бою» [19, с.11].

Гундулич демонстрував добру обізнаність щодо державного устрою Речі Посполитої, що дозволило йому відзначити ряд особливостей польської військової системи, зокрема, відтворити мобілізацію шляхти у військо. За його спостереженням, королівський указ, що закликав до «оборони» та «служби своїй короні», стосувався всіх міст і князівств Речі Посполитої, зобов'язаних у військовий час виступити зі своїм військом «на ворога своєї держави» (XI, 28). Ось чому після його оголошення «вся держава піднімалась, рать геройська без слова під зброю збиралась» (XI, 29-40). Саме польським полкам, у складі яких було чимало найманців з європейських країн, він відводив вирішальну ж роль у майбутніх війні:

«Перекрий мости полками
через Прут, Дністер глибокий,
вийдуть воїни з клинками –
турки врозтіч на всі боки [...]

Своє військо незліченне
розділи на дві частини:
перша – в полі турків стріне
і влаштує їм гостини,

друга – ворога зненацька
хай оточить і рубає,
хай їх нищить рать юнацька,
яничар у бран хапає [...]

Полководець слухав мову, –
птаха може прислужитись, –
він повів війська в Молдову
під слов'янським стягом битись» [19, с.11-12].

По-четверте, висвітлення подій Хотинської битви, результатом якої стали поразка війська Османа II й вимушеність Туреччини перейти до боротьби за збереження своєї присутності в регіоні, стало одним із центральних сюжетів твору. Поет так описав цю непересічену подію:

«Сотні військ тоді змішалось,
якби змога полічити,
там всі мови б відшукались.

З двох сторін війська зійшлися,
в битві все перемішалось;
кров з вогнем дощем лилися,
сонце вдень в пилу сховалось.

Поряд із Дністром-рікою
кров лилась Дністром під ноги:
ледве втік цар з поля бою,
не зазнавши перемоги [...]» [19, с.12].

Проаналізуємо здійснений опис польського війська в тому порядку, як його наводить Гундулич в XI пісні поеми, для чого він увів у її текст розмову між князем Зборовським і турецьким послом Алі-пашею, що начебто відбулася в 1622 р. у королівському палаці в Варшаві перед gobеленом із зображенням подій Хотинської битви. Перед картиною польський князь називає «всіх поляків поіменно»: «три рати» Радівільського (Альберта Станіслава Радзивіла – С.К.) із далеких «держав, де завжди б'ється вал німецьких вод» (XI, 200-212); вершники «із земель Литви» під началом пан-Степана (литовського віце-канцлера Пац-Степана – С.К.) (XI, 214-215); підрозділ у складі «обранців сильної статі, франків, німців» князя Альтганського (XI, 425), начебто посланий Фердинандом II Габсбургом (його участь у цій битві заперечують окремі зарубіжні автори [13, s.200]). Утім, автор поеми вустами турецького паші цілком слушно наголосив, що Сигізмунд III не міг сподіватися «на два християнські трони» (Німеччину та Іспанію – С.К.) (XI, 677-692). Зауважимо, що участь у військових подіях під Хотинською фортецею 8 тис. німецьких піхотинців і 2,5 тис. кінних рейтарів підтверджують у своїй «Кам'янецькій хроніці» очевидці цих боїв, жителі м. Кам'янець вірмени Агоп і Аксент [20, с.58, 70].

Поет наголошував на тому, що кістяк польсько-українського війська в Хотинській битві склали військові загони з різних слов'янських земель: польські дружини з Мазовії, Підляшшя, Замостя, Гнезно і Кракова, козацьке військо, а також загони волинян і подолян, «київські роти», воїни-білоруси, роти із Полоцька, Смоленська, Rogozni. За його спостереженням, «славний від народження» воєвода київський Т. Замойський очолював у цій битві загони замостців, волинян і киян:

«Он вони, замостці сміливі,
над головами – підняті крила,
їхня зброя лук і стріли,
коні їх теж крилаті.

Всі вони себе з кіньми
убирають у вовчі шкіри:
люди видаються вовками,
коні – теж вовки бурі.

А за цими лавами
в ряд волинці виступають,
їдуть з довгими мечами,
списи гострі стискають.

Далі – київські роти
(он кольчуги їх сталеві),
У бійців щити і дротики
і бойові сокири» (XI, 253-268).

До найчисельнішого загону під командуванням М. Сенявського, котрий за словами турецького посла Алі-паші першим вступив у бій, входили воїни: із «землі русів, роти з шаблями, при рушницях, із подолян, білорусів», «мазовців чети», польські воїни із Гнезно і Кракова. Поет переконаний, що цьому полководцю належить продовжити бойову славу переможців і піднести переможний прапор слов'ян у болгарському Нікополі:

«Хай іде Синявський полем,
щоб тебе обороняти,
і над сивим Нікополем
переможний стяг підняти [...]» [19, с.11].

Значну увагу в поемі автор приділив показу козацького війська, що відіграло вирішальну роль у битві, завдяки уміло організованим наступальним операціям, що проводились за наказом гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного. Ось, що розповів про бойові якості козаків князь Зборовський:

«А ось там – козацьке військо
встала, сила бойова.
Зможе силі їх героїській
рать опиратися яка!
П'ятдесят їх тисяч за рахунком,
усі відбірні, справу знають.
Жах вселяють у ворожі роти,
немов вихор і грім літають» (XI, 429-436).

Зауважимо, що автор поеми «Осман» протягом усього твору неодноразово писав про козаків, згадуючи їх походи на Варну, проти татар і турок, а козацькі набіги називав однією з причин походу Османа II проти Речі Посполитої.

Високу оцінку військових якостей козаків знаходимо у розповіді очевидців боїв під Хотинською фортецею, кам'янецьких вірмен Агопа і Аксента: «В суботу (4 вересня – С.К.) невірні турки підійшли з гарматами і цілий день безперервно великими силами атакували козаків. Але ближче до ночі козаки виступили з табору та напали на турків, і ті, не зумівши протистояти, відступили і почали втікати. Козаки кинулись за ними, знищуючи, і так переслідували їх до самого турецького табору, і побили багатьох невірних, і взяли багато здобичі. Але невдовзі настала ніч, і [поляки] не змогли дати козакам підкріплення. Незважаючи на це козаки відбили у турків сім гармат, але не змогли забрати, оскільки вони прикуті до дубів і одна до одної кайданами. Тоді козаки відправилися у свій табір і озброїлися сокирами, після чого повернулися до гармат, порубавши на дрібні шматочки колеса гармат, відтягнули дві з них у свій табір, через що турецький султан зі своїми пашами перебував у великій скорботі [...]. Турецький імператор розгнівався й звільнив від посади агу яничарів, наказав стратити одного пашу [...]» [20, с.60].

Зрештою, поразка турків у битві під Хотином у 1621 р. надала європейським народам переконливий доказ важливості до-

сягнення єдності для успішної боротьби проти спільного ворога, збереження національної свободи і незалежності. На переконання Гундулича, результати битви стали яскравим свідченням реалізації ідеї єдності народів:

«Справа в мирі й єдності
навіть мала зростає;
в чварах, смуті, незгоді –
і велике пропадає» (XVII, 377).

Список використаних джерел та літератури:

1. Busbecq G. de. The Turkish Letter, trans E.S. Forster / G. de Busbecq. – Oxford, 1927.
2. Göllner C. Turcica. Die europäischen Türckendrucke des XVI Jahrhundert / C. Göllner. – Bucaresti; Berlin, 1961–1968.
3. Оріховський-Роксолан С. Про турецьку загрозу слово друге (до польського короля Сигізмунда) / С. Оріховський-Роксолан // Українська література XIV–XVI ст. – К., 1988.
4. Чухліб Т. Козаки та яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр. / Т. Чухліб. – К., 2010.
5. Бушевский мирный договор 1617 года // Османская империя в первой четверти XVII века : сборник документов и материалов / сост. Х.М. Ибрагимбеили, Н.С. Рашба. – М., 1984. – С. 188-189.
6. Щербак В. Динаміка зростання чисельності українського козацтва до середини XVII ст. / В. Щербак // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. – К., 1998.
7. Мицик Ю.А. Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI – середина XVII в.) : немецкие и австрийские источники / Ю.А. Мицик. – Днепропетровск, 1981.
8. Мицик Ю.А. Записки немецкого офицера о Хотинской войне 1621 г. как исторический источник / Ю.А. Мицик // Вопросы германской истории. Русско-германские связи и отношения нового и новейшего времени : сб. науч. тр. – Днепропетровск, 1985. – С. 122-135.
9. Biedrzycka A., Kaczmarczyk J. Kozacy Zaporoscy w wojnie Nosimckiej 1621 roku / A. Biedrzycka, J. Kaczmarczyk // Вопросы германской истории. Русско-германские связи и отношения нового и новейшего времени : сб. науч. тр. – Днепропетровск, 1985. – С. 62-75.
10. Хотинський мирний договір 9 жовтня 1621 року // Османська імперія в першій чверті XVII століття : збірник документів та матеріалів / сост. Х.М. Ібрагімбеїлі, Н.С. Рашба. – М., 1984. – С. 189-191.
11. Franko I. Charakterystyka literatury ruskiej XVI-XVII wieku / I. Franko // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1892 – Т.6. – S. 701-715.
12. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. / Д. Наливайко. – К., 1998.
13. Musulin S. Poljaci u Gunduličevu «Osmanu» / S. Musulin // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. – Knj.281. – Zagreb, 1950. – S.102-200.
14. Зайцев В.К. Славянский подвиг в Хотинской битве 1621 года и его отражение в эпической поэме Гундулича «Осман» / В.К. Зайцев // Советское славяноведение. – 1968. – №1. – С. 61-66.
15. Podhorodecki L., Raszba N. Wojna Chocimska 1621 roku / L. Podhorodecki, N. Raszba. – Kraków, 1979.
16. Darasz Z. Chorwacki poemat o wojnie chocimskiej: «Osman» Ivana Gundulicia / Z. Darasz // Wokół Wacława Potockiego. – Katowice, 1997. – S.104-116.

17. Голенищев-Кутузов И.Н. Поэты Далмации эпохи Возрождения / И.Н. Голенищев-Кутузов // Голенищев-Кутузов И.Н. Славянские литературы. – М., 1973.
18. Гундулич І. Із поеми «Осман» / І. Гундулич ; пер. із сербохорватської В. Кордуна // Світанок: Із європейської поезії Відродження. – К., 1978. – С. 186-189.
19. Гундулич І. Осман / І. Гундулич ; пер. із сербохорватської та післямова «Іван Гундулич і його поема «Осман» О. Шевченка // Жовтень. – 1986. – №8. – С. 10-14.
20. «Кам'янецька хроніка» // Османская империя в первой четверти XVII века : сборник документов и материалов / сост. Х.М. Ибрагимбейли, Н.С. Рашба. – М., 1984.

Сергей Копылов

ДАЛМАТСКИЙ ГУМАНИСТ ПРО ПОЛЬСКО-ТУРЕЦКУЮ ВОЙНУ 1620-1621 гг.

На середине XVII в. Османская империя достигла апогея своей военной экспансии. Турецкая опасность странам Европы беспокоила как их правителей, так и передовых мыслителей-гуманистов. В конце XVI–XVII вв. Австрийская империя, Речь Посполитая, Венеция и Ватикан инициировали возрождение антиосманской межгосударственной лиги, что базировалась на общей идеи обороны от экспансии Османов. В войне христианских государств Европы с турками взяла участие также Украина, которую в Европе презентовали казачество, что постоянно осуществляло нападения на владения Османов.

В сентябре 1620 р. многотысячное турецко-татарское войско полностью разбило польскую армию под Цецорюю, после чего султан Осман II начал подготовку к походу против Польши. Встревоженный польский король Сигизмунд III Ваза позвал на помощь украинских казаков, и в июне 1621 г. казацкая рада решила объединиться с польско-литовской армией для совместной борьбы против турок. Битва под Хотинном, победили в которой польско-украинские силы, стала заключительным этапом польско-турецкой войны и была одной из самых больших и важных за результатами битв XVII в. Битва имела широкий резонанс в Речи Посполитой и в других европейских странах.

Победе польско-украинского войска над турецкой армией в битве под Хотинном в 1621 р. посвятил поэму «Осман» дубровницкий поэт-гуманист Иван Гундулич. Он был убежден, что поражение турок под Хотинном в 1621 г. стала для европейских народов убедительным доказательством важности достижения единства для успешной борьбы против общего врага, сохранения национальной свободы и независимости. Поэму призывает идея единства славянских народов перед лицом турецкой экспансии, а идеализированный образ родного Дубровника, зажатого «между Львом и Драконом» стал символом воли и независимости.

Ключевые слова: Иван Гундулич, османы, славянские народы, польско-турецкая война, казацкое войско, Хотинская битва.

Sergey Kopylov

DULMAT HUMANIST ABOUT POLISH-TURKISH WAR OF 1620-1621

At the beginning of the 16th century the Ottoman empire achieved the peak of its political-military expansion. Turkish threat to European countries worried not only their leaders but also many humanists. At the

end of the 16th – beginning of the 17th century Austrian empire, the Polish-Lithuanian Commonwealth, Venice and Vatican initiated the revival of anti-Ottoman intergovernmental League which was based on the common idea of defences from Ottoman expansion. Ukraine also joined the war of Christian countries against the Turks which in Europe was represented by Cossacks who constantly attacked the Ottoman empire.

In September 1620 many-thousand Turkish-Tartar Army completely defeated the Polish Army under Tsetsora. After that sultan Osman II started the preparation to the campaign against Poland. Polish king Sigismund II Vaza asked Ukrainian Cossacks for help and in June 1621 Cossack Council decided to join the Polish-Lithuanian Army for the common struggle against the Turks. Khotyn battle in which Polish-Lithuanian-Ukrainian forces got the victory became the final phase of the Polish-Turkish War and was one of the biggest and most important battles of the 17th century. The battle was much spoken about in Polish-Lithuanian Commonwealth and other European countries.

A poet-humanist Ivan Hundulych from Dubrovnik dedicated his poem «Ottoman» to the victory of the Polish-Ukrainian Army over the Turkish Army. He was sure that the defeat of the Turks under Khotyn in 1621 gave European peoples a convincing proof of the importance of achieving unity for the successful struggle against the common enemy, preserving national freedom and independence. The keynote of the poem is the idea of unity of Slavic peoples facing Turkish expansion. The idealized image of Dubrovnik which was pressed between «The Lion and the Dragon» became the symbol of freedom and independence.

Key words: Ivan Hundulych, Ottomans, Slavic peoples, Polish-Turkish War, Cossack Army, Khotyn battle.

Отримано: 15.10.2014

УДК 281.9.(477.43)«17-18»

В. В. Кундельський

ЄВРЕЙСЬКИЙ ЧИННИК У МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ НА ТЕРЕНАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

У статті на основі комплексу архівних джерел і документальних матеріалів зроблена спроба дослідити вплив єврейського чинника на міжнаціональні відносини в Правобережній Україні з часу її приєднання до Російської імперії і до середини ХІХ ст. Акцентується увага на тому, що єврейська національна меншітина пройшла два етапи свого розвитку, які були позначені ставленням до неї з боку царизму. Перший вирізнявся відносною підтримкою і заохоченням до поселення в регіоні та розвитку торгівлі і ремісництва (часи Павла I та Олександра I) і другий етап, коли визначальною була політика зрощення та асиміляції євреїв (за Миколи I). Простежено політику підтримки російської влади єврейського етносу, звільнення їх на початку ХІХ століття від рекрутської повинності, роль кагалів (єврейських общин) в захисті єврейської торгівлі, культури, релігії.

У контексті міжнаціональних відносин українці як корінний етнос несли на собі весь тягар феодально-кріпосницької системи. Основне протистояння проходило між польськими панами-